

A fasiszta hatalomra jutást megelőző és azt követő olasz külpolitika összehasonlítása

Garai Ildikó

A Kisantant alakuló szerződéseire¹ reagálva mintegy kényszerűségből, nagyhatalmi szerepének bizonyítása okán Olaszország (Sforza) összehívta az utódállamokat Rómába. Magára vállalta a kezdeményezést egy olyan időszakban, amikor újrendeződni tűnt a térség, egyelőre pártfogó nagyhatalom híján. Olaszország a felek fölé helyezve magát látszólag egy hatékony közvetítői tevékenységet fejtett ki, konferenciát szervezett; valójában azonban egy jól meggondolt önvédelmi lépésről volt szó: egyrészt alapvető érdeke a Habsburg-pártfogással vagy akár francia, akár német dominanciával feltámasztott bármiféle politikai kombinációk kialakításának megakadályozása a térségben; másrészt a konferencia szervezőjeként és lebonyolító elnökeként figyelemmel kísérhette az utódállamok követeléseit, mely lehetőséget nyújtott neki arra, hogy adott esetben az elszigetelt államokat kijátssza egymás ellen, vagy fellépjen az esetleges szláv korridor² létrehozásával szemben; harmadrészt nyilvánvalóan befolyási övezet kiépítésére törekedett Kelet-Közép-Európában, mely a nagyhatalmak közé való újra felemelkedés esélyét kínálta. Nem mulasztotta el hangsúlyozni a békeszerződések tiszteletben tartásának szövegét, mellyel világosan értésre adta partnereinek, hogy az új rend kínálta kereteken belül próbál megoldási javaslatokkal élni.

Ebből következően nem meglepő, hogy Magyarország nem vett részt a konferencián, IV. Károly első visszatérési kísérlete után még nem kapta meg az esélyt a diplomáciai elszigeteltségből való kilépésre. 1921. június 16-án Nemes Albert követ mégis aláírta a „*Protocollo finale provvisorio della Conferenza di Roma*” (A római konferencia ideiglenes végső jegyzőkönyve) című záróokmányt. A konferencia elnöke, Imperiali márki szembehelyezkedett a passzus határozottabb formába öntésével, ami Magyarország kizárásával annak végleges távolmaradását jelentette volna; a magyar diplomácia ugyanis kérte korábban a konferencia időpontjának 2-3 hónappal való kitolását, ebből pedig az következik, hogy delegátusait akkor küldte volna. Az olasz kormány és a cseh delegáció annak tulajdonítottak jelentőséget, hogy a konferencia legkésőbb október első feléig újra összeüljön (ez nem jár kötelezettségvállalással a kormányok részéről).

Nemes részt vett az üléseken, és aláírta a jegyzőkönyvet. Magyarországot azzal vádolták, hogy a távolmaradással ki akarta vonni magát a békeszerződésben vállalt kötelezettségek teljesítése alól. Részvételünket tehát szükségesnek tartotta a folytatásban, mert az eddigi határozatok Ausztriára és közvetve, példaként Magyarországra nézve is hátrányokat tartalmaztak; a szakdelegátusok munkája pedig megkönnyítette volna ellenfeleink túlhajtott követeléseivel szembeni védekezést. Nemes szerint a konferencia addigi eredménye nagyon csekély. Az osztrákoknak sok kérdésben, melyeknek súlyos anyagi kötelezettségek lehettek volna a következményei, már akkor sikerült kedvezőbb légkört teremteni; csak olyan kötelezettségeket vállaltak el, melyek alól a békeszerződés értelmében nem vonhatták ki magukat.

Nemes szerint a jegyzőkönyv célja az olasz hiúság – mely leplezni akarja a konferencia eredménytelenségét – valamilyen módon való kielégítése. Remélte azonban, hogy az abban foglaltak és a Magyarországra vonatkozó klauzulák elégségesek arra, hogy a magyar kormánynak teljesen szabad kezet biztosítsanak.

Az olasz sajtó az aláírást természetesen politikai eseményként állította be, a megszakítás indokául a tervezett Porto Rosa-i konferenciát³ hozta fel. A *Corriere della Sera* azt írta, hogy az összes utódállam közül csupán Magyarország tartotta jónak, hogy magát izolálja, amivel nem követ bölcös politikát. Nem nyer szimpátiát, újból bizonyítja, hogy a háború elvesztéséhez nem akar alkalmazkodni, a békét nem fogadja el őszintén. Ha Magyarország a trianoni békeszerződés megváltoztatásához fűzött illúzióit nem adja fel, ezzel csak politikai és gazdasági újjászületését fogja késleltetni. Az *Idea Nazionale* cikke a konferencia elnapolását Sforza elleni támadásokra használta fel. Az igazi, Olaszországot érintő kérdések megoldatlanok maradtak. Olaszország Magyarországot és Ausztriát még jobban elidegenítette magától, melynek Sforza jugoszlávbarát politikája az oka. A magyar delegáció távolmaradásának megadott oka csak kifogás. Porto Rosában minden egyes utódállamot egy nagyhatalom fog támogatni: „Olaszország – szükségtelen is talán mondani – Jugoszláviát fogja támogatni”, szól a cikk ironikus befejezése.⁴

Az 1921-es évet meghatározó események a Habsburg-restaurációs kísérletek. Ezek természetesen az új Közép-Európa államrendszerének felborítását jelentették volna, a Monarchia valamely módon való újjászervezésének veszélyével fenyegettek. Az egységes államalakulat szétszabdalásával létrehozott utódállamok kitűnő lehetőségeket kínáltak nagyhatalmi érdekszférák (szövetségi rendszerek) kialakítására. Franciaország és Anglia magukra maradtak a versengésben: Németországot és Olaszországot tönkretette a háború, a Monarchiát felszámolták, a Szovjetunió pedig megbénult a forradalmak és az intervenciók küzdelmei során.

Az érdekszférák kapcsán nyilvánvalóan nem konkrét területi követelésekről van szó, sokkal inkább befolyási övezetéről. Franciaország alapvetően politikai szempontból érdekelt: Németországgal szemben, annak esetleges megerősödésével számolva akarta magához kötni az utódállamokat (Kisantant), illetve kizárni a Németország-

gal való szövetség esélyét. Az örök ellenség feltámadásától félv nem válogatott az eszközökben sem: ez a Briand nevével fémjelzett politika, mely a Habsburg-restaurációt is felvállalná a dunai konföderáció létrehozása érdekében. Aztán a nemzetközi politika irányvonalának és kényszerítésének megfelelően elvetette a Habsburg-megoldást és a Kisantant szilárd szövetséggé merevítésének útját egyengette (Barthelot, Clemenceau). Ezzel a szisztémával minden érdek kielégítésre talált, az utódállamok egymást erősítve léptek fel Magyarország és a Habsburgok ellen; a nagyhatalmak pedig ütközőzónát képeztek Németország és a Szovjetunió között.

Anglia elsősorban gazdaságilag tudta kihasználni e térséget, elegendő pénzügyi erővel rendelkezvén a kölcsönnyújtáshoz, ennek ígérétevel vagy a megvonással fenyegetv ve fejtett ki politikai nyomást; nem szerződésekkkel garantált szövetségi rendszert épített.

Magyarics tanulmányában a brit politikai gondolkodásról szólva úgy véli, a különböző igényeket nem etnikai alapon, hanem az erőegyensúlyi politikába ágyazottan tudták volna elsősorban támogatni. Ennek tökéletesen megfeleleltek Masaryk és Supilo érvei a béketárgyalásokon, amikor a független szláv etnikumú államok létrehozásának szükségességét összekapcsolták a német veszéllyel. Ugyanebből következett a magyar revíziós törekvések talán legnagyobb gyengesége, az hogy a magyar követeléseket elsősorban etnikai és történelmi érvekkel kötötték össze – és nem tudtak kimutatni nagyhatalmi érdekeket.⁵

Ezen a ponton azonban felmerül a versailles-i békerendszer egyik elvi alapjának megkérdőjelezése; hogyan kell értelmezni a nemzeti önrendelkezés, az ebből fakadó nemzetállamiság, az etnikai elven alapuló jogérvényesítés eszméit. A wilsoni-pontok szerint Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánatos, meg kell adni az önálló fejlődés leghababbb lehetőségét; a különböző balkáni államok egymás közötti kapcsolatait barátságos tanácskozás útján az állami és nemzetiségi hovatartozás történelmileg kialakult vonalai szerint kell meghatározni, politikai és gazdasági függetlenségüket és területi sérthetlenségüket nemzetközi garanciákkal kell alátámasztani; az olasz határokat a világosan felismerhető nemzetiségi vonalak szerint kell kiigazítani.

Ormos kielégítő magyarázattal szolgál a felmerülő kérdésre. Először is külön kell választanunk a padovai fegyverszünetet és a versailles-i békerendszert – ahogy Clemenceau is figyelmeztet, a kettő nem összekeverendő –: a fegyverszünet „tisztán katonai” jellegű, tehát nincs szükség politikai kötelezettségvállalásra; így (és csak így) nyílt lehetőség arra, hogy a wilsoni-pontokat elfogadhassák a békeszerződések elvi alapjaként.⁶ Hangsúlyos az „elvi” szó, ugyanis éppen erre hivatkozva tekinthetjük a megegyezést politikai remekműnek: „úgy fogadta el Wilson alapelveit, hogy a szövetségeseknek aktuálisan és konkrétan semmit sem kellett azokból alkalmazniuk... Elfogadták a nemzeti önrendelkezés gondolatát, de egyúttal biztosították, hogy ennek érvényesülési módját a háborús jog keretében előkészítsék. A tizennégy pont illetén elismerése Wilson vereségét jelentette...”⁷

Teleki Pál úgy véli, hogy a békeszerződés alapelveit háborús jelszavak alapján fogalmazták – „ezekben a princípiumokban van az alaptévedése az egész békeműnek”. A nemzetiséget tekintve alapelvnek, elkövették azt a hibát, hogy a nemzetiségeket kizárólag nyelvi kritériumok szerint határozták meg – függetlenül attól, hogy létérdekeik minden más összefüggésben (történelmi, politikai, kulturális stb.) teljesen távol álltak egymástól.⁸

A két világháború közti időszak politikájának, diplomáciájának állandó hivatkozási alapja a wilsoni-pontok, a békeszerződések tiszteletben tartása, a hozzájuk való feltétlen igazodás. Casus belliként értelmezték, ha bármelyik fél felülvizsgálati (revíziós) szándékkal lépett fel; vagyis amikor Magyarország a történelmileg kialakult határvonalai védelmében szólalt fel, gazdasági függetlensége visszaállítását igényelte, nemzetiségi területeket egységként kezelő határkiigazítást követelt többszörösen is a vesztes pozíciójából politizált. Az elszigeteltségből való kitörésnek két lehetősége volt: felhagyni a nyíltan hangoztatott, mindent maga mögé utasító revíziós szándékkal, illetve a térség nagyhatalmi illúziókat kergető államával, Olaszországgal érdekközösséget találni. Az egymásra utaltság mindkét fél általi felismerésének első mutatója az 1921. október 11–12-én zajló velencei értekezlet.

Burgenland Ausztriához csatolása ügyében összeült velencei konferencián Ausztriát Schober kancellár, Magyarországot Bethlen és Bánffy külügyminiszter képviselte, Marquis della Torretta elnökölt. Az olasz közvetítés gondolatának kezdeményezője kérdéses: az egyik feltevés szerint Bethlen javasolta a szövetséges hatalmak budapesti képviselőivel folytatott beszélgetése során. 1921. szeptember 10-én az olasz követ is felajánlotta Olaszország közvetítését; a magyar külügyminiszter azonban nem tájékoztatta az angol és a francia kormányt a megegyezésről, mert az olasz fél titoktartást kért.⁹ Ennek nyilvánvaló oka az, hogy kizárja azokat a rendezés közvetlen bonyolításából, elkönnyelhesse első nemzetközi diplomáciai sikerét. Olaszország valóban döntőbíróként léphetett fel, mivel Burgenland esetében két ország területvitájáról volt szó, az európai egyensúly szempontjából elszigetelt kérdésről; ezzel magyarázható Anglia és Franciaország viszonylagos passzivitása a rendezés ügyében. Ugyanezt a helyzetet próbálta meg kihasználni Csehszlovákia, amikor szeptember közepén Benes is felajánlotta a közvetítést.¹⁰

Október 13-án az olasz külügyminiszter a magyar államférfiakkal folytatott tárgyaláson a következő titkos megállapodást kötötte: Torretta minden befolyását latba veti, hogy az antantbizottság kielégítse a magyar kormány igényeit a határvonal megállapításánál. Ilyen értelemben utasítja a határmegállapító bizottság olasz tagját, és igyekszik rábírnival a többi szövetséges hatalmat is, adjanak hasonló utasítást a képviselőiknek.¹¹

A Minisztertanácson október 16-án tartott beszámolón Bánffy külügyminiszter viszont azt mondta: „... október 1-jén kapott a magyar kormány egy ultimátumot, hogy Nyugat-Magyarország területét 48 óra alatt meg kell tisztítani a bandáktól. Ezen kriti-

kus pillanatban jött az olasz külügyminiszter indítványa. Ezzel ellentétes a Masirevich bécsi magyar követnek adott tájékoztatása¹² (1921. szeptember 21.), miszerint jóval előbb szóba került az olasz közvetítés eszméje.

A beszámolót folytatva Bánffy hangsúlyozta, hogy „először álltak velünk szemben, mint állammal, és ezért becsületbeli kötelességünk mindent elkövetni, hogy a felkelő bandák a kérdéses területet kiürítsék”¹³. Magyarországnak tehát fontos volt a konferencia diplomáciai hozadéka is, vagyis az elszigeteltségből való kilépés lehetősége. Láttuk, hogy az áprilisi római konferenciára nem kapott még meghívást. A Monarchia utódállamait megbékíteni szándékozó tárgyalásról kihagyták az egyik főszereplőt, jelenléte nélkül igyekeztek dönteni sorsáról. A velencei konferencia esetén a nagyobb nemzetközi érdeklődésre számot tartó burgenlandi kérdés rendezésekor nem lehetett az érdekelt felek nélkül megbeszéléseket folytatni. Más kérdés, hogy az olasz diplomácia is profitált az eseményből, mivel a nagyhatalmak felé a térség rendező hatalmaként léphetett fel. Nem követhette el tehát azt a hibát, hogy az egyik fél nyomására a másik érdekeit (és főleg magát az országot) figyelmen kívül hagyja.

Bethlen végül bejelentette, hogy a tárgyalások folyamán Torretta olasz külügyminiszter azon óhajának adott kifejezést, hogy rendes kereskedelmi szerződést köthesse nek Magyarországgal.

Nyitott kérdésnek látszott, hogy Róma a Kisantatra alapozza-e Duna-medencei politikáját, vagy Magyarországra és mellette Ausztriára. Torretta külügyminiszterrel folytatott megbeszélése alapján Bethlen az utóbbit remélte. Hazatérte után kijelentette, hogy „idővel a most megkezdett tárgyalások fonalán eljuthatunk odáig, hogy Olaszország és Magyarország között egy szorosabb baráti viszonynak vethetjük meg az alapját”.¹⁴

Magyarország részére értékes volt a konferencián való részvétel, mert túlmenve a területi kérdéseken példaértékű előnyöket kínált, a diplomáciai elszigeteltségből kilépés esélyét: megengedte az országnak, hogy egyenlő feltételekkel tárgyaljon egy nemzetközi konferencián, melyen egy győztes nagyhatalom képviselője elnökölt; a részleges határmódosítás és lefolyása nem vonta kétségbe a soproni népszavazást, sőt bizonyította Trianon igazságtalanságát; tehát a legitimitás, legalább is elméletileg előmozdíthatta a szerződés revízióját. Továbbá a budapesti kormány Velencében megragadhata volna a lehetőséget arra, hogy létrehozza az első hatékony kapcsolatot Olaszországgal. Budapesten számításba vették, hogy a Duna-medencében a Trianon által létrehozott helyzet alapot kínál egy erős érdekközösséghez a két ország viszonyában a szláv világgal és kifejezetten Jugoszláviával szemben.

Felmerül a kérdés, beszélhetünk-e tényleges érdekközösségről a két ország viszonyát tekintve. Magyarország helyzetében valóban nélkülözhetetlen a külső segítség, rá volt utalva egy olyan országra, mely aktív szereplője az európai politikának. Az érdeke tehát azt diktálta, hogy bizonyos mértékig kiszolgáltassa magát. Ebben a diplomáciai játékban olyan partnert kellett tehát találnia, aki szorult helyzetében nem teheti

meg azt, hogy kizárólagosan a saját érdekeit érvényesíti, engedni kényszerül, nem erőszakolhatja akaratát a másokra. Erre a szerepre a térségben csakis Olaszország alkalmas. Elvileg győztesként került ki a háborúból, de a győzelem valódi értéke a békeszerződések aláírását követően azonnal megkérdőjeleződött. A *vittoria mutilata* (megcsonkított győzelem) hangzatos szólama tökéletesen kifejezi az elégedetlenséget, a régi szövetségesekkel szembeni neheztelést; megsérült az olasz nemzeti önérzet. Egyenes következménye ennek a politikai diskurzus hangszínének megváltozása: mindent elsöprő erőszakossággal jelentkezett a nemzeti haszon (érdek) követésének akarata (*la volontà di perseguire l'utile nazionale*), állandóan visszatérő kifejezéssé nemesült a „nemzeti hasznosság” (*l'utilità nazionale*) elve, a nemzeti méltóságot visszakövetelő politizálás (*la politica di dignità*) került előtérbe.¹⁵

Olaszország részére a Kisantant mint politikai szövetség kevésbé volt fenyegető annál a ténynél, hogy annak háttérében Franciaország állt. A földközi-tengeri terjeszkedés, gyarmatépítés folyamatában amúgy is rivális hatalom behatolt a kontinentális érdekszférába és meghatározó politikai erőként lépett fel. A közép-európai térség tekintetében Olaszországnak tehát nem is közvetlenül vele, hanem csatlósával kellett megküzdenie minden egyes a térséget érintő diplomáciai csatában.

Mussolini hatalomra kerülésekor sietett állást foglalni a Kisantantról mint a Habsburg Monarchia „gonosz (sötét, ferde, sanda) rekonstrukciójá”-ról (*bieca ricostruzione*) beszélve.¹⁶ Furcsa ez a csúsztatás, hiszen tudvalevő, hogy a Kisantant megalakulásának egyik oka az esetleges Habsburg-restauráció megakadályozása volt, a szövetség minden tagja határozottan ellenezte a Monarchia újjáélesztésének bármi módját. Mussolini mégis ezzel, a korszakban nagyon hatásos rémképpel jellemezte az utódállamok újonnan létrehozott egységét. Valószínűleg csak fel akarta hívni az európai diplomácia figyelmét a térség ingatag politikai konszolidációjára, a fennálló határok megváltoztathatóságának, a meglévő államformák átrajzolhatóságának lehetőségére.

Kitűnően ábrázolja a fasiszta külpolitika kezdeti időszakának (1925-ig) egyik jellegzetességét az a tény, hogy Mussolini ugyanakkor sietett megnyugtatni a Kisantant képviselőit, mindenféle Habsburg-restaurációval szembehelyezkedik, a magyar irredentizmus Rómában lévő sok képviselőjének szorgalmazása ellenére, őrizkedik attól, hogy fogadja őket és támogassa revíziós terveiket, és nyíltan harcol Magyarországon vagy bárhol az olasz fasiszmust imitáló próbálkozás ellen. A csehszlovák követnek (Kybal) adta ezeket a biztosítékokat és kiemelte, nincs ok a nyugtalanságra a hatalomra kerülését illetően, mert a kormánya nem táplál agresszív szándékot; és szem előtt tartja, hogy vezetni egy pártot és egy nemzetet két teljesen különböző dolog („*dirigere un partito e una nazione erano due cose completamente differenti*”).¹⁷

Mindkét féllel (Magyarország, Kisantant¹⁸) szemben óvatos politikát kellett folytatnia, ahogy az aktuális helyzet megkívánja, engedni vagy szorítani kell a gyepplőn: nem támogathatta nyíltan a magyar revíziós törekvéseket, viszont szüksége volt az ország-

ra a szláv tömegben. A Kisantant kapcsán (leszámítva határvitáit Jugoszláviával) valószínűleg Franciaországgal és áttételesen Angliával politizált, tehát döntéseit az európai nagyhatalmak érdekeit figyelembe véve, vagy azokat figyelmen kívül hagyva hozta.

Másik jellemvonása a fasiszta külpolitikának a szerződések megítélése. Megnyilatkozásaiban Mussolini soha nem hagyott kétséget afelől, hogy a Közép-Európa fennálló politikai berendezkedését létrehozó békerendszert elfogadta, támogatta az annak megfelelő politizálást és annak tiszteletben tartására szólította fel partnereit. Ezzel szemben beszédeiben nem áttalt olyan megjegyzéseket, utalásokat tenni, melyek éppen az ellenkező magatartást sugallták: „a szerződések nem örökre szólnak” (*i trattati non sono eterni*); a nemzetközi kapcsolatokban alapvető törvény a *do ut des* (*adok, kapok elve*), vagyis az érdekek kifejezése és kölcsönös figyelemben tartása; és a szent egoizmus (*sacro egoismo*).¹⁹

Persze egy ilyen kényszerhelyzetben nem lehet véka alá rejteni a kettős viszonyulást. Prágában ugyanis bizalmas forrásokból megtudták, hogy Mussolini magatartása a Kisantant felé minden, csak nem barátságos: gyűlölte azt („come il sale negli occhi”, „mint só a szemben”), egy elég erős, szláv többségű blokknak tartotta, mely uralkodó Közép-Európában és az Adrián is volt befolyása. Célja, hogy megossza a szövetséget, megpróbálja magához vonzani Jugoszláviát és a saját alárendeltjeivé tenni az utódállamokat.²⁰

Miért volt szüksége mégis Olaszországnak Magyarországra?

1921 novemberében látott napvilágot az a feljegyzés (*Promemoria*)²¹²², mely Olaszország Közép-, ill. Délkelet-Európában követendő politikájáról elmélkedett. Magyarországot Közép-Európa legerősebb államaként tartotta számon. Ez magyarázta azt, hogy a Kisantant és különösen Jugoszlávia minden fenyegetése szembefordult vele, még az Olaszországgal való gyűlöletet is felvállalva. Magától értetődően, ellentétes okok miatt Olaszországnak tehát érdeke minden energiával fenntartani Magyarországot. Mesteri munka lenne – folytatódik a feljegyzés –, ha sikerülne akár egy egyszerű szerződéssel is egységre juttatni (egyesíteni) Magyarországot és Romániát; de mindenképpen szükséges biztosítani Magyarország gazdasági szabadságát, engedélyezve neki minden kereskedelmi árendedményt Fiumében és Triesztben. (Ez a kitétel különösen fontos, mivel Magyarország nem vett részt a porto-rosai konferencián.)

Aztán a szöveg a két kikötőben folytatandó olasz politikáról szól: a szűklátókörűség és az egoizmus politikája veszélybe sodorhatja nemcsak a virágzásukat, hanem az olaszágukat is. „Jelentékeny veszélyek és különböző érdekek nyomasztják ezt a földet, melyet oly sok olasz véráldozattal adtak vissza a hazának.” Kétségesnek tartja, hogy Olaszországnak volt-e lehetősége más erőket felsorakoztatni a városok fenntartásáért: az anyagi eszközök nem megfelelőek a nagy feladathoz; a morális erők felvonultatása aligha elegendő az ellenféllel szemben. Triesztet és Fiumét megmenteni a gazdasági összeomlástól és talán egy másik lehetséges rabszolgaságtól, csak úgy lehet, ha sürgősen szabad kikötővé nyilvánítják azokat és nagyon széles autonómiát biztosítanak nekik.

Itt kell megemlíteni Zsilinszky Endre a *Szózat* című napilapban megjelent cikkét, melyben nagyon kritikusan, éleslátással és ritka őszinteséggel ítélte meg az olasz–magyar érdekközösséget. Közép-Európa megszervezésére elvileg vagy az antant vagy a Kisantant hivatott, gyakorlatilag inkább az utóbbi. Az antant feloszlása nyomán távoli lehetőségként merült fel Olaszország szerepe. Ám objektíven, a nemzetközi politika oldaláról szemlélve a helyzetet lényeglátó elemzést adott: „Olaszországnak semmiképpen nem érdeke, és a jövőben sem lehet érdeke, hogy itt egy hatalmas államszövetség alakuljon”. Ennek szerinte az az oka, hogy még egy olaszbarát Duna-konföderáció is szemben találná magát az olaszokkal az Adrián. Másfelől azt is tekintetbe kell venni, hogy „egyszerűen lehetetlen volna a Duna völgyét nagyolasz érdekszférában megszervezni és főleg megtartani”, mivel a délszláv és a cseh nemzeti érdek „örök időkre ellenlábas a olasznak, Róma pedig nem elég erős ahhoz, hogy azokkal szemben megszervezze e a térséget”.²³

Athidalhatatlan érdekkellentétekről lévén szó a térségben hosszú távon sem képzelhető el egy államszövetség kialakítása. Olaszország mégiscsak próbálkozott azzal, hogy vezetésével, az ő befolyása alatt szerveződjenek államközi kapcsolatok; így merülhetett fel a minden reális politikai alapot nélkülöző gondolat: a román–magyar perszonálunió kérdése. Az olasz diplomácia többször is felvetette Románia és Magyarország valamiféle szövetségét, egységbe szervezését; de a felvetéseken mindig érezhető a bizonytalanság, az átgondolatlanság – megint csak a nagyhatalmiság utáni vágyódás egy elvetélt próbálkozásáról beszélhetünk.

De lássuk, hogyan vélekedett minderről az akkori bukaresti magyar követ, Hory András.²⁴ Az 1921. decemberi jelentésében a *Keleti Újság* egy cikkére hivatkozott, mely a román–magyar perszonáluniós törekvésekről írt. A cikk címe (Legendák a román–magyar perszonáluniós törekvésekről) is jelzi a kételkedést, de mégis érdemesnek tartott megemlíteni egy Budapestről érkező levelet, melynek szerzője egy Szegedy László nevű hírlapíró. Az írás szerint Bethlen és a román politikusok között egy vadászkiránduláson folytak tárgyalások e kérdésben. A tervek szerint Erdélyt újra fejedelemséggé teszik, román protektorátus alatt, melynek első fejedelme maga Bethlen lenne. Amikor a kiscgazdák felelősségre vonták a miniszterelnököt emiatt, véletlenül egy szerű egybeesésének mondta azt.

Szegedy sem rejtette véka alá véleményét, úgy gondolta, a magyar nép sokkal szívesebben fogadna egy jugoszláv–magyar perszonáluniót. Ennek az elképzelésnek sok híve volt Magyarországon; minthogy a magyar nép általában nem ellensége a jugoszláv királyságnak. „A gondolat nem idegen a magyar nép lelkétől, és biztos értesülés szerint angol részről is kedvező fogadtatásra talál. Magyarország nem maradhat meg teljes izoláltságban, de még sok politikai ballont fog feleregetni, míg megtalálja a helyre orientálódást.”²⁵

Hory András álláspontját is megtudhatjuk a kérdés kapcsán. Követi tevékenységéről beszámolván így emlékszik vissza: „... átmeneti ügyvivőségem idején újra felbukkant a

magyar–román ellentétek kiküszöbölése és végleges megoldása céljából korábban már propagált terv: a két ország perszónáluniója I. Ferdinánd jogara alatt. E gondolat népszerűsítése érdekében felsorakoztatták azokat az érveket, amelyek mindannyiszor előtérbe kerültek, valahányszor a magyar–román közeledés szükségességéről szó esett: a két nem szláv nemzetet közösen fenyegető szláv veszélyt, a gazdasági érdekek azonosságát, minthogy mindkét ország kifejezetten mezőgazdasági struktúrájú, az erdélyi kérdést stb.

Részemről minden ilyen beszélgetés elől gondosan kitértem, már csak azért is, mert e gondolatot szerencsétlennek tartottam. Az Ausztriát és Magyarországot összefűző perszónálunió sem volt zökkenőmentes, pedig a két nyugati kultúrájú nép közt százados kapcsolat állott fenn. [...] Azonkívül Magyarország testén még túl frissek voltak a sebek. Az erdélyi magyarság sorsa nem volt megfelelő előjáték egy ilyen gondolat népszerűsítéséhez. [...] Különben a tervezetésnek mindaddig nem tulajdonítottam komoly jelentőséget, amíg egy hivatalos beszélgetésünk alkalmával Take Ionescu szóba nem hozta előttem.

Visszatérve Károly király második sikertelen próbálkozására, a külügyminiszter váratlanul és szokatlanul Horthy kormányzót kezdte magasztalni, és azon nézetét fejtette ki, hogy Magyarország legjobban tenné, ha a kormányzót, aki a jelek után ítélve a nemzet általános megbecsülésének és szeretetének örvend, választaná meg királyául. Aztán így folytatta: Újabban sokat beszélnek egy román–magyar perszónális unióról. A román kormány ezzel az elgondolással nem ért egyet. Nagyon jól tudjuk, hogy ez mit jelentene reánk nézve. A király és a vezető társadalmi osztályhoz tartozók, sőt később talán még a kormány tagjai is szívesebben ülnének a maguk szép fővárosában, mint Bukarestben. A magyarok nagyon értenek ahhoz, hogy magukat megszeretessék. Velük szemben, mi románok háttérbe szorulnánk. És általában másodrangúvá süllyedne minden, ami román. Végeredményben Románia Magyarország provinciájává válna. [...] – Arról is beszélnek, hogy Magyarországon egyesek egy angol királyi herceget akarnak a trónra ültetni. [...] Azt hiszem, hogy ez hiábavaló erőlködés. Egy angol királyi herceg nem fog elmenni maguknak Budapestre királynak – fejezte be Ionescu a társalgást.²⁶

A fasiszta hatalomátvétel fogadtatása

A háborút vesztesként megélő, de a győztesekhez tartozó Olaszországnak ebben az időszakban a politika színpada megeremtette a nagyhatalommá válás lehetőségét. A Közép-Duna medencében kialakított kisállami rendszer kibékíthetetlen érdekellentétei felkínálták ezt: a közvetítői, békítői tevékenység szerepében. Ezzel valójában a felek fölé helyezve magát, Olaszország látszólag felvállalta a népszövetségi kereteken belüli újjárendezést. Ez nyilvánvalóan az oly sokat hangoztatott nemzeti érdekből fakadt; politikai értelemben a majdani birodalmiság megeremtését célozta (a gyarmatszerzés elsődlegessége mellett újabb befolyási övezet kialakításával növelte az áhított birodalom

területét), gazdasági értelemben pedig minél nagyobb részesedést akart magának a jóvátételből. A háborús vereség és a trianoni békeszerződés folytán elszigetelődött Magyarország az olasz közép-európai érdekszférához tartozván az olasz diplomácia segítségével kerülhetett csak közvetett kapcsolatba az európai nagyhatalmakkal. Olaszországnak viszont a szláv túlsúllyal szemben volt szüksége a Közép-Duna medencében egy konszolidált és lojális államra. A kölcsönös egymásra utaltság abban az értelemben valósult meg, hogy a francia szövetségi rendszerből kimaradt Magyarország nyílt támogatását a győztesek közül csak Olaszország vállalhatta fel.

A fasizmus hatalomra jutásával érdekes helyzet állt elő Közép-Európában. A nem rég kialakult, és ennél fogva szilárdnak egyáltalán nem tekinthető utódállamok rendszere szemben találta magát egy szokatlan külpolitikai aktivitással, egy erőszakos terjeszkedési szándékkal. Egy fiatal, de mégis fennálló politikai alakulatba hatolt be a fasiszta külpolitika, helyet és rangot követelve magának. Jelentett-e bármi újdonságot az effajta fellépés a korábbi olasz politizáláshoz képest?

Az új célok nyilvánvalóan az új, háború utáni nemzetközi helyzethez való alkalmazkodásból következtek. A leendő módszereket és politikai kultúrát (illetve kultúrátalanságot) előlegezte meg az, ahogyan Olaszország visszakövetelte magának a jogot a nemzetközi közösség sorsának meghatározásában való részvételre. A Népszövetség égisze alatti nemzetközi együttműködést magára nézve nem tekintette kötelező érvényűnek; az egalitarizmus eszméjére alapított, a nemzetek egyenrangúságát alapul vevő politizálást kizártnak tartotta, hiszen a szervezet felépítéséből következett a jog-egyenlőtlenség, az egyes államok belügyeibe való beavatkozás kényszere. A Népszövetség által megszabott rekonstrukciós politikában sem szívesen partner: nem rendelkezvén megfelelő gazdasági erővel, nem volt döntő szava. A békecélokat mint legfőbb megvalósítandót visszautasította. A Versaille-i békekonstrukciót nem tekinthette politikája keretének, mivel annak széttörésében érdekelt. Találón jellemezhető mindez a „nem”-program kifejezéssel. Minden újabb döntés kiindulópontja a visszautasítás, az ellenszegülés, az el nem fogadás.

Új az alapelv és az ennek kifejezésére szolgáló nyelvezet. A fasiszta külpolitika talán igazi állandósága a „soha ne folyamodj erőszak alkalmazásához” (*„mai ricorrere all'uso della forza”*) kötelezettség magára vállalásának kifejezett visszautasítása. A minden megnyilatkozásból kiszivárgó ellenérzés (neheztelés, megbántódás) a régi szövetségesekkel szemben. A *„C'è mai stata una vittoria italiana, nel novembre 1918?”* nagyon kifejezően foglalja össze az állandó haragból és a felhalmozódott elégedetlenségből fakadó lelkiállapotot, melyek igazi táplálói lesznek nem is igazán a fasiszta diplomácia első időszakának, hanem a körítés atmoszférájának, melyben egymást váltják a bizalmatlanság eredményeként kialakult védekező magatartás és a szövetségeseknek címzett vitatott pontok, anélkül, hogy nyomára bukkannánk a múlttal való szakításnak vagy egy igazán új irányvonal kezdetének.²⁷

A fasiszta hatalomátvételre az első reagálások november elején érkeztek Mussolinihoz. A térség fővárosaiban diplomáciai szolgálatot teljesítő olasz ügyvivők küldtek jelentéseket az olasz fordulat ottani fogadtatásáról. A szövegek alapján – melyek nyilván nem adhatnak teljesen objektív képet – a minden újjal szembeni bizalmatlan aggódó várakozás mellett megjelent a kivárás taktikája is; ez Bene_re különösen jellemző, aki addig nem foglalt állást, amíg nem hangzott el az új olasz kormány hivatalos programja. Az alábbiakban hivatkozott mindhárom jelentés nyilván Mussolini nyugtatására is szolgált, minthogy inkább a pozitív, a kevésbé ellenséges érzelmeket említi. Viszont egyikből sem hiányzik a Jugoszláviával szemben folytatott olasz politika esetleges megváltozása felett érzett aggodalom, és ennek kihatása a szomszédos országokra. Természetesen a magyarországi helyzetről szóló jelentés hangvétele eltér a másik kettőtől: a remélt leendő szövetségest üdvözli a fasiszta hatalomátvételben. Lássuk az iratokat:

Prágai politikai körökben riadalmat és idegességet okozott a fasiszta kormány megalakulása. Bordonaro olasz ügyvivő ennek okaként a Jugoszláviával való szoros kapcsolatokat említi (a Csehszlovák Köztársaság fennállásának negyedik évfordulója alkalmából számos jugoszláv parlamenti képviselő jelenléte Prágában nyilvánvalóan erősíti a pesszimiztikus véleményeket). A fasizmus diadalában elsősorban fenyegető veszélyt láttak az Olaszország és Jugoszlávia közti konfliktusból eredően, amibe szűkszerűen Csehszlovákia is belesodródna. Félelemmel tekintettek az új olasz politika elé az osztrák kérdés és általában a revízió miatt is. Az olasz fasiszták minden bizonnyal bátorítják majd a német nacionalista tendenciát és a csehek előre látták egy olasz–német közvetlen szövetség lehetőségét a területi status quo fenntartásával szemben. A fasiszta mozgalmat soha nem ítélték meg szimpátiával két különleges indokkal: a szlávellenes politikai követeléseit és a szocializmussal szembeni harca okán.

De a meglepetés és az első óra zavarodottsága után természetesen sokakban felmerült a bizonytalanság és a várakozás érzése – tolmácsolta a prágai politikai közhangulatot az olasz ügyvivő –, fenntartották ugyan a béke megzavarása feletti aggodalmukat, nem mernek viszont egyértelmű véleményt alkotni, sem ítéletet, sem helyeslést. Pénzügyi körökben rácsodálkoztak a líra jelentéktelen emelkedésére, miközben rohamos összeomlást vártak.

A cseh sajtó nyelvezetéről nyilatkozva Bordonaro azt jelentette, hogy az első kommentárok az újság irányvonala szerint váltakoztak, de nem lehet mondani, hogy általában nem kedvezőek, kivéve elszigetelt példákat, melyek kifejezetten ellenségesek. Az alapvető kritika és az egyértelmű riadalom érvelése is megvolt a sajtóban: a Jugoszláviával való elkerülhetetlen szakítás előrelátása, tekintettel a fasiszta adriatikumi programra, mely kormányprogram lett. A nacionalista orgánus szimpátiát mutatva a fasiszta teóriával és diadallal, más orgánusok támadásának és vádjainak tette ki magát, azzal hogy többre tartotta a pártoskodás politikáját az általános és az olasz–jugoszláv érdekeknél.

A kormány osztozott az általános riadalomban, fenntartva így az óvatos tartózkodást az ítélethozataltól; természetesen érdeklődést mutatott az olasz nemzeti krízis kifejlődésében, és táplálta a nemzetközi bonyodalmak elkerülhetőségének hitét.²⁸ Az aggodalom persze nem alaptalan, a budapesti olasz ügyvivő *Az Est* című újság november 4-i számát hozta fel példaként, mely egy Mussolinival 1921 tavaszán Milánóban készült beszélgetést közölt. A budapesti csehszlovák követ felhívta erre Bene_ figyelmét. Ebben az interjúban Mussolini kifejezte kedvező véleményét a trianoni békeszerződés Magyarország érdekében tett revíziójáról, és hivatkozott Barreca tábornok néhány benyomására Prága és most még csehszlovák területek magyar nemzetiségére vonatkozóan.²⁹

Bene_ parlamenti bizottság elé tárva a Csehszlovákiát érintő alapvető külpolitikai kérdéseket, Olaszországgal kapcsolatban eleinte a Velencében Schanzerral folytatott megbeszéléseire hivatkozott. Az elsődleges külpolitikai kérdések megvizsgálásán túl gazdasági kérdésekben született megállapodás: kineveznek egy különleges bizottságot a Trieszt felé irányuló kereskedelem fejlesztésére és a trieszti kikötő használatára, ami nagyobb előnnyel bírna a csehszlovák export tekintetében. Hozzátette, tárgyalásokat lehetne kezdeményezni a kereskedelmi megállapodás tökéletesítésére avégből, hogy megkönnyítsék az olasz áruk behozatalát Csehszlovákiába és a csehszlovák árukét Olaszországba.

Bene_ a többi felszólaló aggodalmával szemben úgy hitte, hogy az utóbbi események (a fasiszta hatalomátvétel) nem változtatták meg ezeket a döntéseket. Néhányan kételyeiket fejezték ki bejelentésére, kérve őt, mondja el gondolatait az olaszországi helyzetről, a Jugoszláviával való konfliktus eshetőségéről a rapallói szerződés megszegése esetén. Bene_ válaszolt minden felszólaló érvelésére és Olaszországgal kapcsolatban azt mondta: „Nehéz mostantól véleményt mondani, szükséges megvárni az új kormány hivatalos bejelentéseit és programját. Feltételezhető, hogy amiben már megegyeztünk, az hatályban marad, mert kiváltképpen gazdasági jellegű kérdésekről van szó, melyek nem lehetnek lényegében érintve. Ami az általános politikát illeti, csak várni kell. A diplomáciai szokás szerint egy új kormány kinyilvánítja nézőpontját a többi kormánynak és feltárja, hogyan tekinti jövőbeli kapcsolatait a többi állammal. Nem avatkozunk bele más országok belügyeibe és békés együttműködést remélünk az ez idáig meglévő alapokon. Természetesen Jugoszlávia is kívánja, hogy ne alakuljanak ki konfliktusok és ebben az értelemben fáradozik.”³⁰

Bukarestben az első benyomás az olasz eseményekkel kapcsolatban a meglepetés, némi aggodalommal keverve, a Jugoszláviával való súlyos bonyodalmaktól és olaszországi polgárháborútól való félelem. Martin Franklin nem átalált azon fáradozni, hogy minden politikai, pénzügyi és újságírói körben szétoszlassa ezt az aggodalmat; és örömmel jelentette Mussolininak, hogy Romániában már tisztán megértették az olasz eseményeket és a teljes bizalom érzése uralkodott. Sőt növekvő csodálat és megelégedettség mutatkozott az események alakulása miatt.³¹

Az olasz krízist maximális érdeklődés követte Magyarországon. A sajtó, a közvélemény, a politikai, a pénzügyi és katonai körök általában élénk megelégedéssel fogadták az események hírét. Ez azért lehetett, mert a magyar hazafias lélek szimpátiát érzett a Mussolini proklamálta gondolatokkal; vagy mert Magyarország örömmel látta egy erős kormány érvényesülését Olaszországban és remélte, hogy az egészséges irányelveket össze lehet egyeztetni a magyar érdekekkel. A liberális sajtókörök, az izraelita és a szocialista szervek kellemetlenségtől tartottak, mert az olasz példa bátoríthatja a hasonló mozgalmat Magyarországon.

A *Pester Lloyd* esti száma Mussolini múltbeli kijelentéseit hozta, melyek az újság szerint nyugtalanságot keltettek nemzetközi körökben: 1. Mussolininek volt valaha olyan kijelentése, hogy semmisnek tekintette a rapallói szerződést, mely szerint ha az új miniszterelnök külpolitikájának iránya megmaradna, akkor a harmadik zóna evakuációja Dalmáciában nem történne meg; 2. Mussolini kormányra kerülése után kijelentette, hogy a német jóvátétel kapcsán az olasz magatartás Tunisz kérdésének szabályozásától fog függeni, azaz attól, milyen benyomást kelt a fasiszta politika Franciaországban.

Az angol követ is, aki egyáltalán nem rejtette el aggodalmait Olaszország és Jugoszlávia kapcsolata miatt, hízelkedő szavakkal fejezte ki csodálatát a király gesztusáról, és az olasz nemzet egészséges hazafias egyensúlyáról. Gigliucci felhívta Hohler figyelmét arra, hogy a politikai belátás, melyről Mussolini fényes tanúbizonyságot tett a nagyon nehéz helyzetben és a krízis gyors megoldásában, szilárd biztosítéka annak, hogy Olaszország nem kereste a kalandot, minthogy a nemzeti érdekeket védő politika nem jelenthette a más nemzetekkel létező kapcsolatok megzavarását.³²

Két nappal később egy újabb jelentésben Gigliucci „esetleges fasiszta jellegű szervezkedésről” adott számot, ami egyelőre egyedül Magyarországon alakult. A távirat elmaradhatatlan része a szervezkedés jelentéktelenségének bizonygatása és vezetőjének, Friedrich Istvánnak jellemzése. Ferri felhívta Gigliucci figyelmét arra a tényre, hogy Friedrich, akit a karlista párt fejeként aposztrofál, közismerten nehézségeket állít a kormány elé. Igazi és sajátos puccsista, szervezni igyekszik egy mozgalmat, amit fasiszmus néven terjeszt; küldötteket szándékozik meneszteni Rómába, hogy kapcsolatba lépjen vagy Mussolinival vagy az olasz fasiszta párttal. Mussolininak nem kellett tehát számolnia vetélytárral, a fasiszta irányvonal egyáltalán nem kormánytényező Magyarországon, sőt kifejezetten nem kívánatos a magyar politikai palettán. Bethlen szükségesnek találta az azonnali magyarázkodást, megkérte Gigliuccit tudassa Mussolinival, hogy a Friedrich vezette mozgalom jellegének távolról sincs semmi köze az olasz mozgalomhoz, amitől a nevét akarná venni. Gigliucci személyes véleményét közölte Bethlennel, miszerint a fasiszmus mindig is tisztán olasz és nemzeti jelleggel bír.³³

Gömböséket és a kormányt támogató kereszténypártiakat részben meggyőzve – arról, hogy Friedrichen és Halleren keresztül valójában Andrássy és a legitimisták igyekeznek előtérbe kerülni³⁴ – és leszerelve, Bethlen teljes határozottsággal léphetett fel Friedrich el-

len, akivel forradalmi és legitimista múltja miatt a kormányzó sem rokonszenvezett. Szervezetét, melyet olasz mintára *Magyar Fasiszta Tábornak* nevezett, Bethlen november 12-én feloszlatta. A szervezkedésről 1922 novemberében így nyilatkozott: „Ez a kormány keresztény alapon áll és marad is minden körülmények között. Nincs tehát itt szükség semmiféle fasizmusra, egy idegen intézményre, amely beválhat... más államban, de mi maradunk meg magyaroknak.”³⁵ Már októberben leszögezte, hogy „a keresztény politikát helyesli, ennek azonban nem antiszemitizmusban kell megnyilatkoznia”.³⁶

Friedrich azonban tovább próbálkozik saját mozgalom szervezésével, a magyar politikai palettára való visszakapaszkodással. 1922. december 17-én megalakul a *Magyar Fasiszta Hungarista Tabor*. Az alakuló ülésről egy olasz című (*Il Fascio Ungherese?*), francia nyelvű szöveg számol be. A kézzel írott feljegyzés szerzője ismeretlen.³⁷

Ma, december 17-én tartotta az ún. magyar „fascio” első alakuló gyűlését Budapest vármegyei tanácskozó termében. A résztvevők sorában látható volt számos nyugdíjban lévő minisztériumi tisztségviselő, ilyenek például Csury Jenő, Jaczkovics Iván miniszteri tanácsosok és Havady Barna doktor. Az első sorban helyet foglaló képviselők: Dr. Hornyánszky Zoltán, aki egykor az *Ébredő Magyarok Egyesülete* egyik vidéki csoportjának vezetője volt, Kiss Menyhért és Friedrich István egykori miniszterelnök, aki Károlyi forradalma idején az egyik leglelkesebb együttműködő volt a szocialista gróffal, aki Magyarországot a bolsevista Kun Béla kezébe taszította. Amíg a szónokok általában arra szorítottak, hogy egy keserűségtől túlaradó hazafias beszédet tartsanak, mely érthető Magyarország és különösen a középosztály nyomorúságos állapotából; a volt miniszterelnök és képviselő Friedrich elmondta oly érdekes gondolatait, melyeket nem tudtunk figyelmen kívül hagyni olasz testvéreink ismeretében – különösen miután Friedrich bejelentette, szándékában áll Olaszországba utazni, hogy a magyar fasiszták egy megbízottja kapcsolatba lépjen a Harci Szövetséggel. Íme Friedrich beszédének aprólékos fordítása a hivatalos gyorsírás szerint:

Mi nem hirdetjük a békét. Az egy hazugság. Én pacifista voltam, amikor a magyar gyalogosok vonultak Bukarest és Prága felé és a Doberdo síkján; de ma megtagadom a békét. Aki lemond a harcról, annak pusztulni kell, és nincs feltámadás a fasizmus nélkül. És most uraim el fognak csodálkozni: a világháború csak a feléhez érkezett el. De nem a kínai anyakirálynő lesz az, aki visszaadja nekünk a hazánkat: kell, hogy kinyújtsuk kezeinket azok felé, akik velünk együtt ontották vérüket a csatamezőkön: a magyar fasizmusnak ki kell nyújtania baráti jobbát a szenvedő német emberek felé (ováció), de ugyanakkor a turáni testvéreink felé is. Csatlakozni kell a szlovákok, horvátok, szeklerok feltámadásának nagy fasizmusához, és az lesz a nagy felszabadító kereszties hadjárat! [...]

A népek küzdelme, a harc életre-halálra hamarosan elkezdődik. Bizonyára kellemesebb volt visszatérni hozzánk mondván, hogy béke jön, de ez kiábrándulást hozott. Állandóan félrevezetnek minket, elküldetve panaszainkat a Nemzetek Szövetségéhez. Az még egy semmittevő és haszontalan intézmény.

Egyáltalán nem akarunk belső forradalmakat, de el akarjuk vinni a forradalmat oda, ahol elszakítottak minket a testvéreinktől – ahol tilos magyarul mondani a Miatyánkot. Nincs szükségünk vezetőkre. A magyar fascio joggal lesz az az erő, amely az önök által méltónak ítélt politikusokat beállítja egyszerű gyalogosokként a sorainkba. Ahogy mondtam a Nemzetgyűlésben, büszke vagyok, hogy egy vagyok az önök gyalogosai között. (Élénk felkiáltások.)

A gyűlés végül megszavazta az alakuló cikkelyeket és megválasztotta a vezetőbizottságot. Elnökké az egykori miniszteri tanácsos Jaczkovics Ivánt tették. Az elnök még buzdította a gyűlés tagjait, tartsák meg bármi áron fasiszta esküjüket.

Úgy tűnik, Friedrich teljesen átveszi a fasiszmus retorikáját – és nem többet. Elítéli a békét, a békepártiságot; élteti a háborút és a háborút felmagasztaló fasizmust. A Nemzetek Szövetségéről alkotott véleménye is egybehangzik ezzel: felesleges, hasztalan szervezetnek tartja. Nem lehet olyan szövetségi rendszereket fenntartani, melyek világméretűek, nemzetek feletti, mivel az érdekellentétek kiküszöbölhetetlenek akár két nemzet esetén is. Nagyon nehéz megtalálni azt a gyakorlati politikát, aminek mentén érdekközösség építhető a felek között. A szövetséges keresések kettős irányt ad: igen merészen – a közös hadi élményekre hivatkozva – a németeket említi; ugyanakkor a környező autonómiára törekvő népekkel való összefogásra buzdít. Furcsa mód az olasz mozgalom szóba sem kerül. Friedrich bizonyára tanult az elutasításokból (Mussolini nem fogadta a magyar „fasiszta” küldöttséget; határozottan kijelentette, hogy a fasiszmus sem politikai mozgalomként, sem eszmerendszerként nem vihető külföldre), és új szempontok alapján jelölte ki a lehetséges szövetségi kört. Nem beszélhetünk tehát az olasz fasiszmus átvételéről, nem szándékozik már igazodni, alárendelni magát. A magyar fascio-nak különleges küldetése van, közvetíti a „forradalmat” az elszakított területekre; tényleges harcra szólítja a politikusokat, a diplomácia, a beszédek, nyilatkozatok nem elegendők.

Hangvétele cinikus, kiábrándult, már nem szavaz bizalmat korábbi politikai szereplőknek. „Azt mondták nekünk, várjuk türelemmel, mert a vizek Budapest felé folynak. Ez volt alapelve egyik, geográfus küldöttünknek. Ha ez a megbízott geográfus helyett véletlenül vegyész, lehet, hogy felfedezett volna egy formulát, ami megmutatja, hogy ha türelemmel vagyunk, mindent visszaadnak nekünk. Szégyelltük magunkat, mert soha nem gondoltuk, hogy a dolgok ekképp maradhatnak.”

Bethlen hosszabb megbeszélést folytatott Caraccióval is az új olasz kormány kapcsán, kitartóan érdeklődve Mussolini iránta tanúsított hajlandóságai felől. Caracció egyelőre csak a Mussolini kijelentette általános szavakból tudott következtetni egy Magyarország iránti őszinte érdeklődésre. Bethlen hangsúlyozottan kívánta Mussolini jóakarát országáé iránt. Hasznosnak vélte Olaszországnak, ha bekapcsolódik Magyarország pénzügyi rekonstrukciójába, majd második lépésként felveti a katonai rendezésben való részvételt is. Aztán rögtön bejelentette, Magyarország katasztrofális

pénzügyi helyzete szükségessé teszi Párizsba utazását, de természetesen nagyon szeretne előbb-utóbb Rómába is elmenni Mussolini esetleges óhaja szerint.

Szót ejtettek a fasiszta párt magyarországi alakulásáról is. Caracciolo kategorikusan kijelentette, Mussolini a fasizmust kizárólagosan olasz nemzeti jelenségnek tekintette és érdektelen számára ugyanilyen jellegű bármiféle párt külföldön. Bethlennek nagy örömet szereztek ezek a szavak, mivel „a fasizmust Magyarországon, szemben az olasszal, kalandorok és legitimisták vezetik, akik ahelyett, hogy az ország jólétével foglalkoznának, incidenseket akarnak provokálni külföldön”.³⁸

Mussolini egy hónapot várt a válaszal: Caracciolo biztosíthatja Bethlent, Mussolini számításba veszi Magyarország pénzügyi nehézségeit és jobb szándékok lelkesítik arra, hogy támogassa gazdasági rekonstrukcióját. Ezt minden esetben össze kellett egyeztetni az olasz érdekek védelmével, melyek megkövetelték, hogy „a magyar jóvátételre való olasz jogok a volt ellenséges országoktól követelt jóvátétel és a szövetséges hatalmak felé való olasz tartozások elengedésének általános keretében legyenek tárgyalva”.

Nemes, római magyar ügyvivő beszélt Bethlen tervezett jöveteléről Mussolininak, aki biztosította őt, hogy szívesen látja a magyar miniszterelnököt, és elmagyarázta azokat az okokat, melyek miatt Magyarország érdekében kívánatos lenne, ha Bethlen először Párizsba menne, ahol többek között a Jóvátételi Bizottság is székel.³⁹ Nemes úgy tűnt, teljesen osztotta Mussolini látásmódját, és megígérte, szorgalmazza azt a kormányánál. Az olasz és a magyar fasizmus kapcsán Mussolini a korábbi kijelentéseire hivatkozott, melyeket továbbra is fenntartott.⁴⁰

Mussolini azért tért ki a jóvátétellel kapcsolatos olasz álláspont tisztázására, mert a *Pester Lloyd* december 10.-i számában Apponyi ekként nyilatkozott e kérdésben: Magyarország az effajta jóvátétel fizetésére képtelen, és reméli az Antant politikájának megváltozását. Bízunk abban, hogy Olaszország nem ragaszkodik a magyar jóvátételi fizetésekhez. „Beletaszítani Magyarországot a szakadékba, amibe a jóvátétel következtében Ausztria sodródott; nem lenne-e jobb megtakarítani Magyarország életképességét és népének erejét?”⁴¹

Castagneto Mussolininak írt levelében⁴² minden részletet megvizsgálva válaszolt a két ország érdekeltségi viszonyát. A gazdasági és a politikai motívumokra egyaránt kiterjedt a figyelme. Olaszország elsődlegesen érdekelt a magyar jóvátétel kérdésében, minthogy a Magyarország terhére meghatározott jóvátétel legnagyobb része Olaszország előnyére szolgál. „Nem szándékozom fellebbezni Olaszország nagylelkűsége, bőkezűsége ellen. A kölcsönös szimpátia meleg és igazán őszinte megnyilatkozásainak – melyek bizonyították az utóbbi napokban, és amelyekkel teljesen egyetértek – kárára, nem vagyok olyan naiv, hogy az érzelmek érveiről beszéljek, mikor pénzről és politikáról van szó. Egyedül az érdekek szempontjából beszélek.”

Olaszországnak közvetlen érdeke volt, hogy létezzen egy erős Magyarország, mely minden tekintetben cselekvőképes. A nyomás nélkül, melyet egy ilyen Magyarország

gyakorolhatott a délszlávok táplálta határtalan aspirációkra az Adriatikum felé, Olaszország nem tudna soha békés megegyezést elérni ezzel a különösen energikus rivalisával. Nem is gondolva tényleges konfliktusra, mely esetben a helyzet még világosabbnak tűnne fel. Elsősorban úgy tekintett Magyarországra, mint az egyensúly egy tényezőjére, mely nem helyettesíthető semmi mással, és szükséges a békés megegyezés eléréséhez. Olaszország oldaláról tehát megszületett az érdeazonosság felismerése: „Az érdekek eme egybeesése, melynek következménye Magyarország Olaszországhoz való közeledése lesz... Az érzelmi okok hasznosak lehetnek majd ebben a tekintetben, de a meghatározó tényező abból az Olaszországnak evidens érdekből épül fel, hogy Magyarország megerősödjék, és Magyarország számára abból a szükségből, hogy támaszkodjon arra a hatalomra, aminek ugyanaz az érdeke.”

Castagneto a jóvátételi követelésekkel kapcsolatban óvatosságra intett. Olaszország nem folytathatott olyan politikát, mely érdekével ellentétes eredményre vezetne, vagyis megdöntené nagyhatalmi helyzetének lehetőségét. A túlzott követelés esetén nem kevesebbről volt szó, mint Magyarország mint független politikai tényező lerombolásáról, közvetlen intézkedések révén tennék tönkre a gazdasági életet és a gyökerekig megcsorbitanák az életképességét. Egy effajta eljárás éppen a Kisantantnak kedvezne. Összegezésén megállapította, Olaszországnak Magyarország kitörlése a politikai tényezők közül gyengülést fog hozni, mely nem közömbös nagyhatalmi helyzetétől, különös tekintettel az Adriatikumra. „Ezen a ponton, mely a reálpolitika pillanata, arra alapozom a reményeimet, hogy Magyarország el tudja kerülni a jóvátétel katasztrófáját.”

Ehhez szorosan kapcsolódva kidolgozták Rómában Magyarország Jugoszláviával szemben követendő politikája alapelveit. Nyilvánvalóan az olasz külpolitika nem engedte Magyarországnak önálló irányvonal követését e tekintetben; a mihez tartás végett előírták a megfelelő politikai aktivitást. Nemes jelentésben tájékoztatta erről Budapestet.⁴³

Az első lépés Jugoszlávia felbontása két független államra: Szerbia (Ószerbia, esetleg Macedónia egy része, a szandzsák, Montenegró, Dalmácia déli része); a többi túlnyomóan horvát részek a szlovénekkal együtt az önálló Horvátország. Milyen előnyök származtak ebből a feldarabolásból? Két kisebb szomszéd, melyek külön-külön már lélekszámra is gyengébbek; illetve az ilyen alakulást kísérő krízis alkalmával számolni lehetett a régi Magyarország Jugoszlávia által anektált részeinek (Bácska, Baranya, vend vidék, esetleg Bánát egy része) visszaszerzésére; Horvátországgal pedig nem volna nehéz minden politikai kapcsolat nélkül is jószomszédi viszonyt fenntartani. Ez csak egy (egyébként előre látható) horvát–szerb konfliktus esetén valósulhat meg, mely esetben természetesen, hacsak diplomáciailag is, Olaszországnak Horvátország oldalán kell állnia –, azaz „a magyar politikának nem lehet tárgya a Muraköz visszaszerzése, mely minden horvát szemében »noli me tangere⁴⁴«. A vend vidéket viszont nehézség nélkül visszakaphatjuk, miután Horvátország erről könnyen lemondana. Egyelőre mást nem tehetünk, mint módszeresen előkészítjük a talajt és lehetőleg

bekapcsoljuk ezen törekvésekbe mindazon elemeket, melyek Jugoszlávia fennállását nem óhajtják, vagyis a nem szerb elégedetlenek, Olaszország és Bulgária (ahol a Sztambolinszkij-rezsim bukásáig semmit sem tehetünk). A Magyarországhoz visszakerülő területek esetén Olaszország tengeri stratégiai érdekeit figyelembe véve előnyös lenne, ha a Cattarói-öböl nem volna ugyanazon állam hatalmában, mint Dalmácia többi részei.”

Olaszország tekintetében szükséges bizonyos aggályokat szétoszlatni, mivel tartottak attól, hogy Jugoszlávia felbomlása esetén Horvátország és a horvátság általában Magyarországhoz csatlakoznék, ami a régi Monarchia visszaállítására vezető agresszió-nak kiindulópontját képezhetné. Horvátországban minden ily irányú híreszteléssel el-lentétben semmiféle Magyarországhoz való csatlakozási vágy nem létezett. Nemes vé-leménye szerint a Radics-párt és a hozzá csatlakozó frakciók, melyek a horvátság óriá-si többségét képviselték, teljesen kizártak minden ilyen tendenciát; „... utálják ugyan a szerbeket, el akarnak szakadni tőlük, de hozzánk sem akarnak csatlakozni”.

Az ezt követő napok diplomáciai iratai elsősorban a magyar jóvátétellel kapcsolatos olasz követelésekről, és az erre reagáló magyar politikáról szóltak. Egy irat nagyon szűkszavúan közölte a Havas-hírügynökség jelentését: Olaszország a magyar, az osztrák és a bolgár jóvátételek teljes fenntartását követelte. Bethlen miniszterelnök azonnal próbálta megnyugtatni a közvéleményt: a jóvátételi hírek idő előttiiek, mert Párizsban február előtt nem vitatják azt – vagyis nem kell komoly politikai szándékot feltételez-ni a bejelentés mögött.⁴⁵

Aztán megjelentek az első kritikai hangok, az ellenzéki vélemények; Castagneto a fasizmust nem üdvözlő sajtóból idézett írásokat. Vegyünk néhány példát: a *Nemzeti Új-ság* írása szerint a szöveg ismerete nélkül kockázatos kommentálni az olasz miniszter-elnök nyilatkozatát. Feltehetőleg Olaszország nem kapta meg a háborúban tett áldozat-aiért a kárpótlást, és a „szent egoizmus” alapelve folytán biztosítani akarta magának a jóvátételeket. Az *Újság* hasonlóan nyilatkozott. Hogyan látta a kérdést a *Szózat*, az „Újjáéledő Magyarok” (*Ungheresi Ridestati*) félhivatalos orgánuma? Mussolini pro-grambeszédében Trianont nem tekintette öröknek, csak az egyes nemzetek történetének fejezeteiként értékelte azt. Ha a szerződés bizonyítja tarthatatlanságát, megvizsgálha-tóak az országok közti kölcsönös kapcsolatok. Ez a logikai viszony tipikusan jellemez-te Mussolini érvrendszerét, diskurzusát. Egy teljesíthetetlen, megvalósíthatatlan felte-vés alapján tett ígéreteket, amik jellegükből fakadóan semmit nem értek, csak gesztus-értékűek, ellenben kitűnő propagandaeszközül szolgálhattak. Az újságcikk egy másik nyilatkozatára is emlékeztetett, melyben a vesztesekkel való gazdasági kapcsolatok fej-lesztésére hívta fel a figyelmet. Majd közölte a lényegyet felismerő magyarázatát: Mus-solini csak biztosítani akarta magának a kérdésben való kezdeményezést; politikai ar-gumentumként szándékozta használni a jóvátétel kérdését. Az Olaszország prioritásá-hoz való ragaszkodása, nem jelentette azt, hogy követeléseit a volt Központi Hatalmak

ellen akarja érvényesíteni. Olaszország egyébként sem az egyetlen döntő tényező a kérdésben. Ez utóbbi két mondat újra a közvélemény megnyugtatására szolgált, Olaszország nem jelentett olyan politikai erőt a nagyhatalmak táborában, aminek meghatározó szava lett volna akár saját érdekeinek érvényesítése kapcsán.⁴⁶

A külpolitikai terjeszkedésnek természetesen nagyon fontos eleme az eszmei rendszer megismertetése az anyaország határain túl. Ebből a szempontból sem elhanyagolható a fasiszmus egyik legveszélyesebb hiányossága, a kidolgozott, összefüggő program nemléte. A propagandának sokkal könnyebb lett volna a leegyszerűsített jelszavak használata, összefüggéstelen, de közérthető szólamok hangoztatása. Ezzel nem rendelkezvén, más módszerekhez kellett folyamodni. Erre kínált zseniális megoldást Bastianini ötlete, a *fasci all'estero*⁴⁷ rendszere.

Bastianini – írja róla Gentile⁴⁸ – tipikus példája volt „az új embernek”, akit a fasiszta forradalom emelt ki a vidék homályából, és vitte, akár fiatalon is az ország kormányába csupán fasiszta pártharcosként szerzett érdemeiért. Squadristaként, az umbriai fasiszmus vezetőjeként, majd 1921-től a párttitkár helyetteseként fő ihletője és alkotója volt a fasiszta párt külpolitikájának.

Giuseppe Bastianini (1899–) 1917-ben önkéntesen állt be a hadseregbe, rohamosztagos hadnagyként teljesített szolgálatot. Leszerelése után visszatért Perugiába, és beiratkozott az R. Istituto superiore di agraria-ba (1923 júniusában diplomázott). Aktívan részt vett (meg is sérült) a helyi politikai harcokban, 1920 őszén az elsősorban volt hadviseltekből és teljesen konzervatív érzelműekből álló *Umbriai Hadviseltek Szövetségének* alapítói között volt. A helyi nacionalista újságban (*Vittorio Venetó*) jelent meg Bastianini egy fiatalokhoz intézett felhívása 1921. március 22-én – egy a szocialisták és a fasiszták közti véres incidens másnapján – „felkelésre” ösztönözve a fasisztákat. Az elkövetkező napokban Perugia újabb incidensek és komoly erőszak helyszíne volt, a helyieket erősítő firenzei squadrók beavatkozásával. Bastianini így nyilatkozott erről: „A fasiszmus vidéki jelenség, különbözőképpen fest azon vidékek közvetlen követelményei szerint, ahol különböző okok alakítják ki és eltérő gondolkodásmódok (mentálisok) hozzák létre...”

A fasiszta hierarchiában való emelkedése első lépcsőjét jelentette, hogy megbízták a *L'Assalto* (az umbro-szabin fasiszták harcának lapja) című hetilap kiadásával. A *fasci* vidéki titkárából 1921 novemberében általános párttitkár-helyettesé (*vice segretario generale*) választják.

1922 augusztusától Bastianininek jelentős szerepe volt a *marcia su Roma* előkészítésében; Rómában 1922. szeptember 29-én azon kevés vezető fasiszta között volt, akiket Mussolini informált az elkövetkező felkelésről. 1922. október 24-én Nápolyban – ahol a San Carlo-i kongresszus miatt tartózkodott – részt vett a *Hotel Vesuvio*-ban tartott szűk körű gyűlésen, ami során Mussolini, a négyek tanácsának tagjai (quadrumviri) és a három párttitkár-helyettes jóváhagyták a felkelés végleges tervét. Nápolyból 25-én este eljutott Perugiába, amit a „vonulás” parancsnoki székhelyévé választottak, azzal az

utasítással, hogy a helyi fasiszták 27-én este foglalják el a várost. Perugiából indított el más helyi fasiszta képviselőkkel két proklamációt Perugia és általában Umbria lakóihoz, felhívva őket, hogy ismerjék el a hadsereg autoritását, másodszer miután a király Mussolinin felkérte a kormányalakításra, hogy bejelentsék a fasiszta győzelmet.

1922 novemberétől 1923 októberéig a fasiszta pártvezetés (majd végrehajtó bizottság) összetétele különböző változtatásokon esett át. Bastianini (1923. április elsejétől kinevezve a Nemzeti Biztonság Önkéntes Milíciája főkonzulának, ez idő alatt a perugiai provinciális tanács elnöke is) ebben az időszakban megtartotta gyakorlatilag általános párttitkár-helyettesi megbízatását is, mindenek előtt a *fasci all'estero* szervezésével foglalkozott.

Amennyiben az ideológia nem exportálható, annak szervezeti kereteit kell külföldre szállítani és megtölteni tartalommal: az emigráns olasz közösségekkel. A *fasci all'estero* az olasz fasiszta pártszervezet külföldön való megjelenését biztosította, figyelembe véve az új anyaország politikai (-gazdasági) és kulturális viszonyait. Tulajdonképpen pártalakulatokról, pártsejtekről volt szó, semmiképpen sem mozgalomról; az anyanemzethez való szellemi, lelki kötődés kihasználásával politikai tőkét próbált kovácsolni egyfajta „érzelmi gyarmatosítással”. Mussolini persze idejekorán felismerte ennek jelentőségét, már 1922 novemberében kijelölte az általános irányvonalat: ösztönözni az olaszság érzését a teljes emigráns tömegben és erősíteni az anyaországgal való kötelékeiket.

Fontos kérdés a totális fasizálási folyamat, mely kapcsán újdonságként merül fel a bel- és a külpolitika szoros, elválaszthatatlan, egymástól függő viszonya. A politikai hatalom megszerzésével megtörtént az állam (belpolitika) fasizálása; a külföldi olasz közösségek és szervezeteik feletti hegemonia kialakításával pedig egy alapvető külpolitikai tényező fasizálása indult meg. (A külpolitika fasizálásának sokkal hatékonyabb eszköze a teljes diplomáciai tevékenység és apparátus „átnevelése”.) Kifejlődött tehát a totalitárius fasiszta irányvonal, magára vállalva a fasizmus és az olaszság közti azonosságot, a fasiszta szervezet létezésének igényét Olaszországban és külföldön egyaránt, mely „az egyetlen autentikus és legitim értelmezése a nemzet akartának és szellemének”⁴⁹.

Igyekeztek tehát egy olyan szervezetet létrehozni, mely a fasiszta párt hatáskörében működik, önálló (autonóm) tevékenységet fejt ki a totalitárius politika külföldre szállításában az olasz közösségek közé, hogy meghódítsa azokat a fasizmus ügyének, felhasználva őket ezáltal mint a befolyásolás eszközeit és mint ideológiai behatolást az őket befogadó országokba. Gentile leegyszerűsítve foglalta össze a fasiszta külpolitika céljait a *fasci all'estero* kapcsán: az emigráció felhasználása a nemzeti terjeszkedés eszközeként; a politikai hegemonia meghódítása a külföldi olasz közösségekben és a már létező segélyező, kulturális, szociális társaságok ellenőrzése bitorolva „az olaszság” képviselőjének monopóliumát; az emigráns olaszok nemzetietlenítési folyamatának megállítása erőteljes propagandával felmagasztalva az olaszság érzését; megküzdeni a

számúzott antifasiszta olaszok aktivitásával és propagandájával; elősegíteni a külföldön élő olaszok termelői és kereskedelmi tevékenységének összefogását és fejlődését; támogatni akár gazdasági, akár politikai célokból a fasiszta Olaszországnak kedvező külföldi közvéleményt.⁵⁰

A fasizmus más országba szállításának egyik fő akadály, hogy Mussolini nem lehetett személyesen mindenhol jelen, nem beszélhet a tömeghez, nem érintkezhetett az emberekkel. Mussolini beszédei, és általában a politikai diskurzus jelentőségét ma már elismerik a fasizmust kutató történészek. Nem kétséges tehát, hogy a fasiszta retorika tanulmányozása közelebb visz magának a fasizmusnak a megértéséhez.

Mussolini egyoldalú „beszélgetése” a tömeggel óriási hatással volt a hallgatóságra, semmilyen propaganda nem tudta azt helyettesíteni. A személyes megtapasztalás hihetetlen meggyőző erővel bírt. Erasmo Leso⁵¹ így ír: Világos előttem, hogy megszerkeszteni egy beszédet ezekkel a kifejezésekkel és ezen témák köré, az azonnali és a priori feladását jelenti bármely lehetőségnek, amit a nyelv kínál érvek, ismeretek, adatok, kérdések kifejtésére – és problémák megoldására, de racionális módszerrel. Itt a nyelv csak emocionális hatások keltésére használtatik, érzelmi konszenzus meghatározására: egy feltétel nélküli vallásos jellegű egyetértésre. Mussolini és hallgatói közti kapcsolat hiten vagy még inkább mágikus erőn alapul: nem egy politikai vezető és mindennapi állampolgárok vannak itt jelen, hanem egy karizmatikus vezér és hűséges követői.⁵²

A fasizmus Mussolini vezetési stílusában éreynként ünnepelte eszmei összefüggéstelenségét, jelezve elkötelezettségét a spontán cselekvés elsődlegessége és az intellektualizmus megvetése iránt. Mussolini teljesen megértette, hogy a racionális érvelés helyett a „hitre” való hivatkozás a fasizmus mint politikai kultúra erejének forrása lehet.⁵³

Aujourd'hui, dimanche, le 17 décembre le soi-disant „Fascio” hongrois tenait sa première assemblée constituante dans la salle de délibérations du comitat Budapest. Au rang des assistants on pouvait voir plusieurs fonctionnaires ministériels en retraite. Tels Eugène Csury ancien conseiller ministériel, Ioan Jaczkovics également ancien conseiller ministériel et le docteur Barna Havady. Les députés Dr. Zoltán Hornyánszky qui jadis était chef d'un groupe provincial de l'Association des Hongrois Éveillés, puis Melchior Kiss et Étienne Friedrich, ancien président du conseil et qui lors de la révolution du comte Michel Károlyi était un des plus fervents collaborateurs du comte socialiste qui précipita la Hongrie dans les bras du bolchéviste Béla Kun, étaient visibles au premier rang des assistants.

Tandis que les orateur se bornaient en général á prononcer des discours patriotiques débordants d'amertume bien compréhensible dans l'état de misère on se trouve la Hongrie et surtout la classe moyenne l'ex-président du conseil et député Étienne Friedrich prononca des idées tellement intéressantes que nous ne pouvons les soustraire á la Connaissance de nos frères italiens

– surtout comme M. Friedrich est rapporté d'avoir l'intention de se rendre en Italie, on d' y envoyer un mandataire des fascistes hongrois pour entrer en relations avec le Fascio di Combattimento. Voici la traduction minutieuse du discours Friedrich selon le sténogramme officiel:

„Il y a en Europe un serpent à plusieurs têtes... Ce serpent boit notre sang depuis 1918. Chez nous tout... dans un état narcotique, parce qu'il n'y a personne qui... jeter aux yeux de cette entente qu'elle n'est autre chose... de cadavres. Celui qui aurait ce courage serait couda, né sous... à la patrie.

Des officiers de l'entente entrent dans les étables... pour y chercher des armes. (Rires.) La fameuse civilisation... qui vent arracher le dernier poignard à la main du victime, ... d'expirer – voudrait encore une fois se relever.

Nous aussi – nous avons un tel poignard: ce sont... Mais nous ne gardons pas nos fasces dans les étables des cochon planter ces fasces dans les cours de nos enfants, les mêler... éres.

Ce sont ces fasces qui lutteront pour la vérité... se manifestera par le fait d'une résurrection depuis Hambo... Bagdad. (Grande acclamation.) Mais ce sera une résurrection...

Nous ne prêchons pas la paix. C'est un mensonge. Moi aussi j'étais pacifiste lorsque les piétons hongrois marchaient sur Boucarest, Prague et le plateau du Doberdo, mais aujourd'hui je renie la paix. Celui qui renonce au combat doit périr et il n'y a pas de résurrection sans fascisme. (Acclamation.)

Et maintenant vous allez être étonnés, messieurs: la guerre mondiale est seulement arrivée à sa moitié. Mais ce ne sera pas la reine mère chinoise qui nous rendre notre patrie: il faut que nous étendions mes bras vers ceux qui ont versé leur sang avec nous aux champs de bataille: il faut étendre la main droite du fascisme hongrois honnêtement vers le peuple allemand souffrant (ovations) mais en même temps vers nos frères touraniens aussi.

Il faut joindre dans ce grand fascisme de résurrection les slovaques, les croates, les szekler également et alors: de sera la grande croisade libératrice!

Nous n'avons plus foi aux étendards faux. Toi, la grande nation allemande, qui – même dans la souffrance – continue d'être puissante, ... donc qu'il y a en Hongrie aussi un grand camp – peut-être plus grand qu'il n'en a l'air – mais dont la résurrection ne pourra advenir qu'après la résurrection de Phoénix Allemand.

La lutte de peuples, le combat à vie et à mort va commencer bientôt. Il serait certainement plus agréable rentrer chez nous en disant que c'est la paix qui vient, mais ce serait une déception. On nous trompe constamment en nous envoyant faire nos plaintes à la Société des Nations. C'est encore une institution de fainéants et de vauriens.

On nous disait d'attendre patiemment parce que les eaux coulaient vers Budapest. C'était le principe d'un de nos mandataires qui était géographe. Si ce délégué au lieu d'être géographe fut par hasard chimiste il aurait peut être inventé quelque formule qui aurait indiqué qu'avec de la patience tout nous serait restitué. Nous avons honte d'avoir jamais pensé que les choses pouvaient rester ainsi.

Nous ne voulons point de révolutions intérieures, mais nous voulons porter la révolution là

A fasiszta hatalomra jutást megelőző és azt követő olasz külpolitika összehasonlítása

ou on nous a arraché nos frères – ou il est défendu de proferer le paternoster en hongrois. Nous n'avons pas besoin de chefs. La force du fascio hongrois sera justment le fait que les politiciens que vous en jugerez dignes ne seront que de simples piétons dans vos rangs. Comme je disais à la Chambre, je suis fier d'être un de vos piétons. (Acclamations vivissimes.)

Après Friedrich le député Melchios Kiss et l'exdéputé Vidor Dinich prononcèrent des discours.

L'assemblée vota enfin les articles constituants et passa à l'élection du comité directionnel. On Élut pour président l'ancien conseiller ministériel Ioan Jaczkovics. Le président exhorta encore les membres de l'assemblée de tenir à tout prix leur serment fasciste.

Enfin le docteur Alexandre Gömbös (ne confondez pas avec le député Jules Gömbös qui ne fait aucunement partie de la nouvelle formation fasciste) pria la presse de soutenir la cause du fascisme hongrois.

Ma, december 17-én tartotta az ún. magyar „fascio” első alakuló gyűlését Budapest vármegyei tanácskozó termében. A résztvevők sorában látható volt számos nyugdíjban lévő minisztériumi tisztségviselő, ilyenek például Csury Jenő, Jaczkovics Iván miniszteri tanácsosok és Havady Barna doktor. Az első sorban helyet foglaló képviselők: Dr. Hornyánszky Zoltán, aki egykor az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik vidéki csoportjának vezetője volt, Kiss Menyhért és Friedrich István egykori miniszterelnök, aki Károlyi forradalma idején egyik leglelkesebb együttműködő volt a szocialista gróffal, aki Magyarországot a bolsevista Kun Béla kezébe taszította. Amíg a szónokok általában arra szorítottak, hogy egy keserűségtől túláradó hazafias beszédet tartsanak, mely érthető Magyarország és különösen a középosztály nyomorúságos állapotából; a volt miniszterelnök és képviselő Friedrich elmondta oly érdekes gondolatait, melyeket nem tudtunk figyelmen kívül hagyni olasz testvéreink ismeretében – különösen miután Friedrich bejelentette, szándékában áll Olaszországba utazni, hogy a magyar fasiszták egy megbízottja kapcsolatba lépjen a Harci Szövetséggel. Íme Friedrich beszédének aprólékos fordítása a hivatalos gyorsírás szerint:

*...
Mi nem hirdetjük a békét. Az egy hazugság. Én pacifista voltam, amikor a magyar gyalogosok vonultak Bukarest és Prága felé és a Doberdo síkján; de ma megtagadom a békét. Aki lemond a harcról, annak pusztulni kell, és nincs feltámadás a fasizmus nélkül. És most uraim el fognak csodálkozni: a világháború csak a feléhez érkezett el. De nem a kínai anyakirálynő lesz az, aki visszaadja nekünk a hazánkat: kell, hogy kinyújtsuk kezeinket azok felé, akik velünk együtt ontották vérüket a csatamezőkön: a magyar fasizmusnak ki kell nyújtania baráti jobbját a szenvedő német emberek felé (ováció), de ugyanakkor a turáni testvéreink felé is. Csatlakozni kell a szlovákok, horvátok, szeklerok feltámadásának nagy fasizmusához, és az lesz a nagy felszabadító kereszties hadjárat!*

Nem hiszünk hamis zászlókban. Te, nagy német nemzet, aki – ugyanúgy a szenvedésben is

– folytonosan hatalmas vagy, ... tehát van Magyarországon is egy nagy tábor, – lehet, hogy nagyobb nincs a világon – , melynek feltámadása nem történhet a Német Főnix feltámadása után.

A népek küzdelme, a harc életre-halálra hamarosan elkezdődik. Bizonyára kellemesebb volt visszatérni hozzánk mondván, hogy béke jön, de ez kiábrándulás volt. Állandóan félrevezetnek minket, elküldetve panaszainkat a Nemzetek Szövetségéhez. Az még egy semmittevő és haszontalan intézmény.

Azt mondták nekünk, várjuk türelemmel, mert a vizek Budapest felé folynak. Ez volt alapelve egyik küldöttünknek, aki geográfus volt. Ha ez a megbízott geográfus helyett véletlenül vegyész, lehet, hogy felfedezett egy formulát, ami megmutatta, hogy türelemmel mindent visszaadnak nekünk. Szégyelltük magunkat, mert soha nem gondoltuk, hogy a dolgok ekképp maradhatnak.

Egyáltalán nem akarunk belső forradalmakat, de el akarjuk vinni a forradalmat oda, ahol elszakítottak minket a testvéreinktől – ahol tilos magyarul mondani a Miatyánkot. Nincs szükségünk vezetőkre. A magyar fascio lesz joggal az az erő, amely az önök által méltónak ítélt politikusokat beállítja egyszerű gyalogosokként a sorainkba. Ahogyan mondtam a Nemzetgyűlésben, büszke vagyok, hogy egy vagyok az önök gyalogosai között. (Élénk felkiáltások.)Friedrich után Kiss Menyhért képviselő és Dinich Vidor volt képviselő mondták el beszédeiket. A gyűlés megszavazta végül az alakuló cikkelyeket és megválasztotta a vezetőbizottságot. Elnökké az egykori miniszteri tanácsos Jaczkovics Ivánt tették. Az elnök még buzdította a gyűlés tagjait, tartsák meg bármi áron fasiszta esküjüket.Végül dr. Gömbös Sándor (nem tévesztendő össze Gömbös Gyula képviselővel, aki semmiképpen nem lenne része az új fasiszta alakulatnak) felhívta a sajtót, támogassa a magyar fasizmus ügyét.

Felhasznált irodalom: *Ádám Magda: A Kisantant és Európa 1920–1929. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó.* *Bethlen István gróf beszédei és írásai. Budapest, 1933, Genius Könyvkiadó Rt.* *Breccia, Alfredo: La politica estera italiana e l'Ungheria (1922–1933). In Rivista di studi politici internazionali, 1980/genn-marz, 93–112.* *Collotti, Enzo: Fascismo e politica di potenza. Politica estera 1922–1939. Milano, 2000, La Nuova Italia.* *Gentile, Emilio: La politica estera del Partito Fascista. Ideologia e organizzazione dei fasci italiani all'estero (1920–1930). In Storia Contemporanea XXVI. U. 6. 1995. 897–956.* *Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 2001, Osiris.* *Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.* *Hárs Ernő: A nemzetközi szervezetek világa. Budapest, 1982, Gondolat.* *Hory András: Bukaresttől Varsóig. Budapest, 1987, Gondolat.* *Iratok az ellenforradalom történetéhez. II. köt. Szerk. Nemes Dezső. Budapest, 1956, Szikra.* *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest, 1975, Kossuth Könyvkiadó.* *Kaposi Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Studia Oeconomica. Budapest–Pécs, 1998, Dialóg Campus Kiadó.* *Köztes Európa 1763–1993. (Térképgyűjtemény.) Összeállította Pándi Lajos. Budapest, 1997, Osiris.* *Magyarics Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. In Pro Minoritate, 2002/nyár, 3–50. o.* *Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 1991, Kossuth Könyvkiadó.* *Mészáros Károly: Horthy és Teleki 1919–1921. H. és i. n., Nesztor.* *Ormos Mária: Mussolini. Politikai életrajz. Budapest, 1987, Kossuth Könyvkiadó.* *Uő: Padovától Trianonig. 1918–1920. Budapest, 1984, Kossuth Könyvkiadó.* *Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936). In Századok, 1990. 5–6. sz. 619–669. o.* *Romsics Ignác: Bethlen István. Budapest, Osiris, 1999.* *Sakmyster, Thomas: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Budapest, 2001, Helikon.* *Santarelli, Enzo: Fasizmus és újfasiszmus. Budapest, 1976, Kossuth–Gondolat.* *Spackman, Barbara: Fascist Virilities. Rhetoric, Ideology and Social Fantasy in Italy. Minneapolis – London, 1996, University of Minnesota Press.* *Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris.* *Vonyó József: Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat. (Különlenyomat.) Pécs, 1996, JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája.* *A felhasznált iratanyag a Magyar Országos Levéltár (MOL), illetve a Római Külgügyminisztériumi Levéltár (L'Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri, ASMAE) jelzett fondjaiból való.*

Jegyzetek

- 1 1921. április 23-án román–cseh, június 17-én román–jugoszláv egyezmény.
- 2 Az 1919. február 15-re keltezett cseh memorandumterképen szereplő mintegy 11,5 ezer km² területű folyosó Moson, Sopron, Vas és Zala megyékben. A korridor létrehozásának indokai: a közép-eu-

- rópai konföderáció terve, Ausztria és Magyarország újraegyesülésének megakadályozása, és Csehszlovákia igénye adriai kijáratra (az É–D-i, Sopron–Szentgotthárd vasútvonal hozzákapcsolása a varasdi K–Ny-i fővonalhoz). A korridor tervét az antant már márciusban elvetette; az utódállamok ellentétei (Kárpátalja, Bánát) és az olasz vétó miatt a béketárgyaláson nem került elő. Lásd *Köztes-Európa*, 372–373. o.
- 3 1921 novemberében a gazdasági kapcsolatok bővítése céljából ül majd össze Olaszország, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és Jugoszlávia. A szellemiség tehát megegyezik a római konferencián tapasztaltakkal. A térség országai az egyik érdekelt felet (Magyarország) kihagyva akarnak dönteni a mindenkit érintő kérdésben a gazdasági helyzet normalizálásáról, kereskedelmi kapcsolatok kiépítéséről. Nagyon jól tudjuk, hogy a Monarchia szétzúzása magában foglalta egy megfelelően működő, egységes gazdasági-piaci rendszer tönkretételét is. A határok átalakítása folytán ennek legnagyobb kárvallottja Magyarország. Nem meghívni a konferenciára egyenlő a gazdasági (és ezen keresztül a politikai) ellehetetlenítésére tett kísérlettel.
 - 4 Nemes Albert jelentése Bánffy külügyminiszternek, 1921. június 21., Róma. Lásd MOL, K 99., 315/pol. sz.
 - 5 Magyarics: *Nagy-Britannia Közép-Európa politikája...*, 4. o.
 - 6 Ormos: *Padovától Trianonig...*, 44. o.
 - 7 Lásd *uo.*, 45. o.
 - 8 *Teleki Pál...*, 68. o.
 - 9 *Papers and Documents Relating to the Foreign relations of Hungary*. III. köt. 110–111. o. (Kézirat.) Idézi *Iratok az ellenforradalom történetéhez...*, 206. o.
 - 10 Lásd *uo.* 202. o. Idézi *Iratok...*, 206. o.
 - 11 *Iratok...*, 207. o. 1. lábjegyzet.
 - 12 *Iratok...*, 207. o. 2. lábjegyzet.
 - 13 *Iratok...*, 207. o.
 - 14 Romsics: *Bethlen*, 192. o. OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1921. október 16.
 - 15 Collotti: *Fascismo e politica di potenza...*, 8. o.
 - 16 Breccia: *La politica estera italiana...*, 95. o.
 - 17 Lásd *uo.*
 - 18 Az egyszerűség kedvéért a Kisantantot egységként kezelem, a felvetett gondolatmenet szempontjából nem szükséges a három ország különböző érdekeire, törekvéseire figyelemmel lenni.
 - 19 Collotti: i. m., 8. o.
 - 20 Lásd *uo.* 97. o.
 - 21 Az irat keltezése: Róma, 1921. november 15., olasz nyelvű, kézzel írott, aláírás nélküli. Lásd MOL, K 64, Küm., 6. cs. A feljegyzésről 1922. február 11-én Hory bukaresti magyar követségi tanácsos küld jelentést Bánffy Miklós külügyminiszternek. Lásd *uo.*, 87/pol. sz., 26 res/1922.
 - 22 Az irat megszerzésére vonatkozóan egy hónapokkal későbbi (1922. február) jelentésből értesülünk, melyet Masirevics bolgár követ küldött Bécsből. Szerinte a bukaresti bolgár követ (Fitcheff) engedte át olvasásra Hory magyar követségi tanácsosnak. Szerzőjeként egy a római külügyminisztériumban szolgálatot teljesítő ezredeszt jelölt meg, aki az írást „Z” betűvel szignálta. Rubido-Zichy bukaresti magyar követ is tudni véli a memorandum kusza útjának első állomását: egy bolgár ügynök emelte el azt a Rómában székelő albán követségről. Lásd MOL K 64 Küm., 6. cs., 72/res.
 - 23 Lásd *Szózat*, 1922. szeptember 3. Idézi Pritz: *A fajvédők...*, 640–641. o.
 - 24 Hory jelentése Bánffy külügyminiszternek, 1921. december 22. Lásd MOL K 26. 1273. cs., V. tétel 2156. 714/pol. sz.
 - 25 A levélre vonatkozóan találtam egy másik iratot is, 1922. január 28-ára datálva, mely a „G”-csoport szűkszavú jelentését tartalmazza: Szegedről semmi adatot nem találtak; valószínűleg álnév.
 - 26 Hory: *Bukaresttől Varsóig...*, 79–80. o.
 - 27 Collotti: i. m., 9. o.
 - 28 Bordonaro prágai olasz ügyvivő jelentése Mussolininak, 1922. november 2. Lásd DDI. VII. sorozat, 1. kötet, 30. T. 7341/315.

A fasiszta hatalomra jutást megelőző és azt követő olasz külpolitika összehasonlítása

- 29 Caracciolo budapesti olasz ügyvivő jelentése Mussolininak, 1922. november 12. Lásd DDI VII. sorozat, 1. kötet, 105. T. 7688/413.
- 30 Bordonaro jelentése Mussolininak, 1922. november 4. Lásd DDI 66. VII. sorozat, 1. kötet, T. 7442/318.
- 31 Martin Franklin, bukaresti olasz ügyvivő jelentése Mussolininak, 1922. november 4. Lásd DDI VII. sorozat, 1. kötet, 63. T. R. 7413/317.
- 32 Gigliucci, budapesti olasz ügyvivő jelentése Mussolininak, 1922. november 2. Lásd DDI VII. sorozat, 1. kötet, 41. T. 7362/398.
- 33 Gigliucci jelentése Mussolininak, 1922. november 4. Lásd DDI VII. sorozat, 1. kötet, 69. T. GAB. PR. 402.
- 34 Lásd Romsics: i. m., 228. o. OL, K: 429. KMI. 1. csomó. Adatgyűjtemény 1920–1922. 1922. nov. 1–2.
- 35 Lásd *Szózat*, 1922. november 21. Gróf Bethlen István nagy beszéde Hódmezővásárhelyen. Idézi Romsics: i. m., uo.
- 36 Lásd *Magyarság*, 1922. október 19. Pénteken újra... Idézi Romsics: uo.
- 37 MOL K 64. 6. cs. II Fascio Ungherese?, 1922. december 17. A teljes fellelt francia nyelvű szöveget és a nyers magyar fordítást a *Jegyzetekben* közlöm.
- 38 Caracciolo jelentése Mussolininak, 1922. november 14. Lásd DDI VII. sorozat, 1. kötet, 115. T. R. 7755/415.
- 39 Tisseyre is javasolta Bethlennek, menjen Párizsba és személyesen keltse fel a francia elnök és kormány figyelmét a magyar jóvátételre. Castagneto jelentése Mussolininak, 1922. december 16. Lásd ASMAE N 8413. Mussolini tehát a francia kormánykörökkel egybehangzó javaslatot tesz Bethlennek.
- 40 Mussolini távirata Caracciolónak, 1922. december 17. Lásd DDI VII. sorozat, 1. kötet, 240. T. 2956.
- 41 Castagneto jelentése Mussolininak, 1922. december 12. Lásd ASMAE N 113423.
- 42 ASMAE, 1922. december 12., jelöletlen.
- 43 Nemes jelentése, 1922. december 10. Lásd MOL K 64., 6. cs. 510 res.
- 44 „Ne nyúlj hozzám, hagyj békén!”
- 45 Castagneto jelentése Mussolininak, 1922. december 14. Lásd ASMAE N 8362.
- 46 Castagneto jelentése Mussolininak, 1922. december 15. Lásd ASMAE N 115854.
- 47 Az olasz szókapcsolatot használom, nem találván igazán kifejező, megfelelő fogalmat a magyar nyelvbe való átültetésre.
- 48 Gentile: *La politica estera...*, 906. o.
- 49 Lásd uo., 899. o.
- 50 Lásd uo., 900. o.
- 51 Osservazioni sulla lingua di Mussolini, 33. o. In *La lingua italiana e il fascismo* a cura di Erasmo Leso. Bologna, 1977, Conzorzio Provinciale Pubblica Lettura.
- 52 Spackman: *Fascist Virilities...* 116. o.
- 53 Garai Ildikó: Az olasz fasizmus mint diszkurzív rendszer. In *Klió*, 2001/3, 135. o.